

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Милена Георгиева, ИИИЗк, БАН,
за хабилитационния труд „*От текста към образа. Културологични и художествени аспекти на четири приказки от Шарл Перо и братя Грим през втората половина на XX век*”, представен за участие в конкурса за заемане на академичната длъжност ДОЦЕНТ по Изкуствознание и изобразителни изкуства (изобразително изкуство от периода на НРБ), професионално направление 8.1. Теория на изкуствата за нуждите на сектор Изобразителни изкуства, ИГ Ново българско изкуство, обявен от Института за изследване на изкуствата, БАН в Държавен вестник, бр. 27/05.04.2022 г. с единствен кандидат гл. ас. д-р Катерина Здравкова Гаджева

Д-р Катерина Гаджева е завършила изкуствознание в НБУ (2004) и е защитила докторат в НХА (2009). От 2012 г. работи в Института за изследване на изкуствата-БАН като гл. асистент. Води лекции като хоноруван преподавател в НБУ, свързани с интересите ѝ в областта на фотографията и българското изкуство от втората половина на XX век. Водила е спец. курсове в СУ и НХА. В момента е научен редактор и сред организаторите на международната конференция „Изкуствоведски четения” към ИИИЗк. Участва и в дългосрочния проект на Института „Българските художници за децата”. Познавам кандидатката като много сериозен учен и задълбочен изследовател в научната група Ново българско изкуство на ИИИЗк с критично мислене и културологична подготовка.

За конкурса за доцент гл. ас. К. Гаджева е представила списък с общо 27 научни статии, от които 6 статии и доклади са публикувани в научни издания с референтни позиции и индексация в световните бази данни, а 4 статии и доклади са публикувани в специализирани издания за изкуства. Някои от тях са издадени в Париж, Кьолн, Будапеща, Братислава, Торун, други в периодични научни издания на ЮЗУ, ИИИЗк и др. Съдържателно те обхващат научни полета, които са коронни за кандидатката – антропология на фотографското изображение, българското изкуство от времето на социализма, феминистични изследвания, изкуството на илюстрацията. В документите за конкурса са представени 22 цитирания на нейни научни трудове, от които 3 са в научни издания, реферирани и индексирани в световноизвестни бази данни. Кандидатката е ръководител на 3 сериозни научни и кураторски проекта и е участник в още три. Ръководила и 2 ателиета за деца. Катерина Гаджева отговаря на изискванията на чл. 53 от ППЗРАСРБ, както и на допълнителните изисквания в Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и за заемане на академични длъжности в Института за изследване на изкуствата – БАН. С тях и с хабилитационния си труд тя надхвърля националните минимални изисквания за заемане на академичната длъжност *доцент*. Бих

искала да открие трудовете ѝ върху българската фотография, разглеждането ѝ от историко-културна, антропологична, иконоложка и реципиентна гледна точка, показващи нейните устойчиви интереси към това изкуство, все още малко подлагано от изследователите на подобни дълбоки аналитични разрези. В това е и големия принос на този обем студии и статии, винаги съобразени с нагласите на времето и представите за него – минали и настоящи. С други думи, изследванията на К. Гаджева върху фотографията и нейния времеви и социален контекст никога не са самоцелни или описателни, а се основават на някаква задача или търсен проблем, който интерферентно засяга и други, далеч неограничаващи се само в кръга на изкуствоведските. Такива са *Between Tradition and Modernisation. Representations of Women in Photographic Illustrations in Bulgarian and Soviet Popular Magazines (1948-1956)*; *Улицата в българската фотография от 60-те години на XX век. Социалистическият град в европейски контекст*; *Ролята на фотографията в процеса по формиране на рационалния социалистически потребител в България през 60-те години на XX век* и статиите, в които се преминава към проблематиката на детската приказка и илюстрация, към мотива на куклата в детските книжки през социализма и др. Във всички тях културологичният подход е водещ, въпреки демонстрираните знания и умения в различни хуманитарни дисциплини, в частност и в изкуствознанието.

Хабилитационният труд *„От текста към образа. Културологични и художествени аспекти на четири приказки от Шарл Перо и братя Грим през втората половина на XX век”*, 167 стр., ИИИЗк (под печат) е задълбочено приносно изследване, съчетало в себе си два важни и взаимосвързани аспекта при проучването на избрания илюстрационен материал – културните идеи и послания, съдържащи се в приказките и техните художествени интерпретации през вековете. В труда се обобщава творчеството не само на български художници през XX в., но и на световни интерпретатори на прочутите приказки. В този смисъл става дума за оригинално теоретично изследване в слабо разработена проблематика у нас, каквато е илюстрацията. Монографията се състои от 5 глави, увод, заключение, библиография и илюстративен материал. Текстът още от начало много ерудирано ни повежда към „магическите инструменти”, необикновените техники, търсенето на „кодовете” към посланията на приказките, към различните им пластове, заявени като цел още в първата постановъчна глава.

Текстът може да се определи спокойно и като методологичен образец в областта на иконологията от съвременен тип. Авторката се занимава основно с

проучването на приказките, видени през призмата на вековното им съществуване – от устния фолклор, през ранните им записи от писатели и фолклористи, до съвременните им варианти дори с примери в анимацията и киното. Гаджева се интересува особено от технологията на техните трансформации, дължащи се на различни причини – психологически, социални, литературни като за анализа им са използвани съвременните достижения на фолклористиката, философията, историята, литературознанието, психоанализата, джендър изследванията, педагогиката. Тази комплексна методология стриктно е приложена към най-популярните приказки на Шарл Перо и братя Грим, за да се разкрие функционирането на приказката в различни исторически периоди и съответните ѝ социални среди. Използването на научните изследвания относно феномена „приказка“, главно на западни изследователи като Карен Роу, Мария Татар, Андреа Дуоркин, Кей Стоун, Рут Ботигхаймер, Мирей Пиарота, Джек Зайпс, Сиголен льо Мен показва, че авторката много добре ги познава, цитира и прилага. Освен това, в хабилитационния труд са проследени в дълбочина различни сюжетни линии (варианти) и интересни мотиви (напр. пантофката на Пепеляшка), чиито дълбок анализ изтъква неподозирани страни в семантиката и прагматиката на приказката. На пръв поглед семплото „съдържание“ на монографията, движещо се от приказка на приказка всъщност е композирано по сложна система от подглави, в които на теоретично равнище първо се изследват историческите корени на дадена приказка, нейните първи издания, особеностите на вариантите ѝ по Ш. Перо и по братя Грим, първите ѝ илюстратори и техните смислово-сюжетни интерпретации, конкретните мотиви, приказните герои, след което се преминава към българските им преводи, преразкази, подходи и илюстратори. Желанието на авторката е да се обедини изкуствоведския фокус върху илюстрациите с ключовите им функции в текстовете. Релациите текст-образ се разширяват към автора, историческата епоха, читателската аудитория и пр. Надделяват обаче заниманията с историко-литературния и културологичен анализ на текста на приказките, като сравненията пронизват всичките им равнища. Ролята на избраните илюстрирани приказки - основни за европейската цивилизация - се разглежда като формираща ранните представи на подрастващите. Акцентира се върху значението на приказките в обществото и ценностите му, със съзнанието за тяхната предаваемост като колективна памет на опита и мъдростта към следващите поколения. Важни са и посланията на

приказките при подготовката на поколенията за социалните им роли като бъдещи мъже и жени, и в този анализ олямо присъствие имат феминистичните изследвания за жените в обществото и съответно в приказките. Всичко това прави хабилитационния труд изключително интересен, иновативен и четивен!

Пътят, избран от Катерина Гаджева е съвсем правилен, защото преди да разберем илюстрациите, трябва да си изясним ролята на приказния текст – неговата същност, функции, стилистика и възможности за интерпретация, а също и рецепционния му хоризонт. Мненията на изследователите тук често са противоположни, но авторката коректно ги излага и предлага своя визия в полза на съществуването на илюстрацията в текста, особено когато е от талантлив интерпретатор. Именно образът отключва въображението, фантазията на детския читател и в това е неговата сила. Не са без значение и ролите на самите приказни герои, тяхната джендър обусловеност като отговорности, права и задължения в патриархалното общество и тяхното несъмнено развитие през вековете спрямо новите нужди, идеи и идеали. Това знание обогатява различните рецепции на приказките в обществено-исторически, поколенчески и професионален план – онази на децата, на възрастните, но най-вече онази на самите илюстратори, които, макар и на интуитивно ниво, вярно разчепкват или наблягат върху един или друг аспект на приказките в името на трудно постигнатия „баланс между общочовешкото и индивидуалното” (с. 83). Става дума и за трайните архетипи, заседнали в колективната и индивидуалната памет и най-общо за психологията и поведението на реципиента от даден цивилизационен ареал. Гаджева често се обръща към изследователите на колективното несъзнавано (К.Г. Юнг и последователи), тъй като приказките са „най-чист и най-прост (негов) израз”. Тя особено се интересува от въпроса „какво скриват приказките”, защото те скриват повече, отколкото показват и в това е тяхното кодирано значение и съответно очарование. В този смисъл словесните метафори, поговорките, поучителните стихове дошли до нас чрез приказките са в помощ на изследователя, негови магически ключове. Както пише самата авторка: *Какво харесваме, за какво мечтаем, от какво се страхуваме, какво смятаме за забранено и какво – за позволено... Изборите ни безспорно се влияят от времето и от културата, към която принадлежим.* (с. 68). Гаджева си задава и друг съществен въпрос, който минава през цялото ѝ изследване – какво прави приказките толкова гъвкаво приспособими към различни географски и времеви контексти? Следват и още

важни въпроси: как се интерпретира универсалния разказ, дали добива локално значение и как това става, отговарят ли визуалните образи на въобразаемите, не разказват ли други истории илюстрациите, различни от записаните, кое се помни повече – текстът или илюстрацията? Цялото изследване дава ерудиран отговор на тези въпроси, а в съответните глави, които анализират всяка приказка по отделно, е направен много добър опит да се отговори в широк мащаб, с приведени доказателства от разнообразни научни дисциплини, различни региони и исторически времена.

Ако текстовете на приказките са добре изследвани от учени от други хуманитарни науки, то не така стои въпросът с техните визуални интерпретации, с илюстрациите им. К. Гаджева подчертава многократно този факт, отнасяйки го особено към българския материал. Подборът на четирите приказки „Червената шапчица”, „Спящата красавица”, „(Мара) Пепеляшка”, „Синята брада” се дължи не само на тяхната хрестоматийна известност, на тяхната тематично-сюжетна близост, а и на възможността да се преразгледат поуките им спрямо джандър ролите на децата в обществото и мъжката доминация в него в миналото, както и съответното стереотипно родово възпитание, което те получават от малки до голяма степен от приказките. Спор за възпитателната роля на приказките и съответно на илюстрациите им съществува и до днес, особено що се отнася до приказки, в които жените обикновено са главни герои.

Смятам за особено постижение главата за „Червената шапчица” и нейните критици, реинтерпретатори и илюстратори – от Гюстав Доре до Киро Мавров. Сериозен научен проблем е въобще контрастът и приликата между двете версии на Перо и Грим (последните адаптирани за деца и съответно придържащи се към християнската етика и морални изисквания), който преминава и в другите глави като водеща нишка на сравнителния анализ, придружен дори със съответните сравнителни сюжетни таблици. Визуалната интерпретация на тези приказки през вековете, разгледана подробно в текста, е продължена и от българските художници в много по-късно време, сред които са известни имена като Г. Богданов, Ст. Венев, Ст. Илиев, Ив. Кьосев, Р. Скорчев, Б. Стоев, П. Чуклев, К. Мавров и др. Изводът на авторката е доста песимистичен – почти няма илюстрирана версия на приказките, които да бъдат безусловно приети и запомнени от детската публика у нас, особено в сравнение с италианските и френските им илюстратори. Това е така, защото *В повечето случаи художниците*

не правят свой прочит на историите, а изображенията остават плоски, без каквато и да е психологическа дълбочина. (с.141). Т.е. не са спестени слабите страни в илюстрирането на тези приказки от българските художници, погледнато от възприемането им от конкретна аудитория. Разбира се, затова има и по-дълбоки причини, отколкото „неумението” илюстраторите да вникнат в художественото произведение, които през времето на късния социализъм опират до налагането преди всичко на личен художествен стил и в екипен тип работа като илюстрацията - една господстваща тенденция за този период у нас, при това съвсем не само в илюстрационното изкуство. Всичко това предизвиква знаещия читател към размисъл за дисонансите между художника и детския реципиент в името на субективността и свободата да се „пречупи” разказвача през стила на интерпретатора като се отстрани историческата достоверност. С много вещина е анализиран в отделна глава балканският вариант на Пепеляшка, където обликът на персонажите (писмен и визуален) и всеки важен детайл в него, на фона на взетите под внимание сюжетни отклонения и особености на масовата култура от времето на българските издания на тази приказка, са довели до проникновен резултат. В заключението се обглежда и прогнозира бъдещето на приказките в съвременния свят, неминуемата им дигитализация, анимиране и възможност зрителят сам да командва сюжета на вече движещите се изображения, както и какви последици ще има тази игра за детското съзнание. Като цяло намирам труда за изключително полезен от гл. точка на методологията по отношение на детската илюстрация – едно неразработено все още бяло поле в българското изкуствознание, чакащо своя многопосочен анализ.

Гл. ас. Катерина Гаджева е автор и на друга монография *„Между желаното и действителното. Фотографските илюстрации в българските периодични издания 1948-1956.* (Двуетично издание на български и английски език). С., 2012, основана върху дисертационния ѝ труд и утвърдила я като един от най-добрите изследователи у нас на българската социалистическа фотография.

Заключение: Тази сложна интердисциплинарна проблематика, иновативният начин, по който е подходено към нея и който далеч надхвърля задачата как универсалните разкази чрез техните илюстрации се превеждат от глобално на локално равнище, ми дава правото да предложа на почитаемия Научен съвет на Института за изследване на изкуствата да избере неговата авторка д-р Катерина Гаджева на академичната длъжност *доцент по Изкуствознание и изобразителни*

изкуства, 8.1. В подкрепа на това мое заключение са и приносите на останалите статии и доклади с широкия им тематичен и методологичен репертоар. Ето защо убедено гласувам положително за нейния избор с „Да”.

Проф. д-р Милена Георгиева

18.08.2022